

КАТЕГОРІЇ «ФЕМІННІСТЬ» І «МАСКУЛІННІСТЬ»: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено визначенню стану дослідження категорій «фемінність» і «маскулінність» у мовознавстві. Простежено головні етапи розвитку гендерної лінгвістики, зокрема формування феміністської лінгвістики та досліджень категорії «маскулінності». Здійснено аналіз дефініцій поняття «гендер». Підсумовано наукові здобутки гендерної лінгвістики у вивченні категорій «фемінність» і «маскулінність» та перспективні напрями досліджень у подальшому.

Ключові слова: антропоцентризм, андроцентризм, гендер, гендерна лінгвістика, феміністська лінгвістика.

Статья посвящена определению состояния исследований категорий «феминность» и «маскулинность» в языкознании. Освещены основные этапы развития гендерной лингвистики, в частности формирование феминистической лингвистики и исследований категории «маскулинность». Осуществлен анализ дефиниций понятия «гендер». Подытожены научные достижения гендерной лингвистики в изучении категорий «феминность» и «маскулинность» и перспективные направления исследований в будущем.

Ключевые слова: антропоцентризм, андроцентризм, гендер, гендерная лингвистика, феминистическая лингвистика.

The article is devoted to define the state of investigations of «feminine» and «masculine» categories in linguistics. Essential stages of linguistic genderology development particularly feminine critics of language formation and researches of «masculine» categories were elucidated. The analysis of definitions of «gender» notion was made. Scientific inputs and further perspectives of investigations of «feminine» and «masculine» categories were resumed in the field of linguistic genderology.

Key words: anthropocentrism, androcentrism, gender, linguistic genderology, feministic linguistics.

На межі ХХ-ХХІ століть відбувається чергова зміна наукових парадигм. Зокрема, системно-структурна парадигма розуміння мови як суворо організованої системи змінюється на більш «гуманну». Мова вже розуміється як продукт мисленнєвої діяльності людини, тому і вивчають її з позицій антропоцентризму, в якій досліджується суб'єкт (мовець), а не об'єкт (мова). У цей час виникає низка наукових дисциплін (когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика), що відповідають меті нової парадигми, серед них і гендерна лінгвістика, яка займає одне з провідних місць у колі сучасних лінгвістичних досліджень. Гендер розуміється як один із параметрів, за допомогою якого формується соціальна ідентичність мовця.

Проте на сьогодні гендерні пошуки перебувають на стадії формування. Адже як зазначає А. В. Кирилівна «... відома нам кількість робіт по визначенню типових рис чоловічого та жіночого мовлення не дає можливості зробити вагомні висновки щодо невід'ємних атрибутів чоловічого та жіночого мовлення»

[6, с. 73]. Незначна кількість наукових досліджень, статей з гендерної лінгвістики не заповнюють «лакуни», що виникають на шляху розуміння сутності цих категорій. Тому очевидно, що наукові пошуки і актуальність вивчення гендера не вичерпано.

Метою роботи є з'ясування стану дослідження категорій «фемінність»-«маскулінність» у мовознавстві.

Хоча поняття «гендер» увійшло в науковий лінгвістичний обіг у 70-х роках ХХ століття, передісторію гендерних досліджень можна прослідкувати ще в філософських ідеях стародавнього Китаю. Так, у «Книзі змін», яку приписують Конфуцію, виникають поняття «їнь» та «ян», що виражають полярність світлого та темного, твердого та м'якого, чоловічого (дух) та жіночого (матерія) [1, с. 13-14]. У період Античності відбувається усвідомлення категорій природної статі (sexus), граматичного роду (gender) та символіко-семантичної концепції категорії статі (genus). Показово, що давньогрецький філософ Арістотель у роботі «Про виникнення

тварин» наголошує на принциповій різниці жіночого та чоловічого за сутністю: якщо перше асоціюється з тілесним, матерією, то друге – з духовним, формою [3, с. 47]. У XVII столітті на території Індії вперше було помічено різницю між чоловічою та жіночою мовою, в якій існували варіанти вимови та вживання слів для обох статей. Зокрема, чоловіки використовували велику кількість лексем і словосполучень, які заборонялись жінкам, та уникали вживати слова з жіночого лексичного словника. Цікаво, що чоловічий варіант вважався нормою, а жіночий – відхиленням від неї. Вважалося, що саме природа визначає когнітивні відмінності та інтелектуальні здібності чоловіків і жінок, та різниця між чоловічим і жіночим мовленням обумовлюється біологічною статтю.

Визначні лінгвісти XIX століття, В. Грім та В. фон Гумбольдт, дотримувались думки про зв'язок природної статі та граматичного роду і надавали чоловічому родові значення першорядності, семантики активності, сили, енергійності, тоді як іменам жіночого роду приписувалась пасивність та підпорядкованість.

Значного розвитку гендерні дослідження зазнали в другій половині XX століття. Зокрема, термін «гендер» було вперше вжито у новому значенні наприкінці 60-х років американським психоаналітиком Робертом Столлером для позначення соціальних і культурних аспектів статі, а не для визначення граматичного роду, з яким довго асоціювався гендер.

З активною діяльністю феміністичного руху в межах мовознавства виникає неоднозначний напрям – феміністська лінгвістика, основною метою якої є викриття патріархату, чоловічого домінування в соціальному та культурному житті. Ідеї фемінізму стали надзвичайно відомими в Німеччині, завдяки дослідникам С. Тремпель-Плет, Л. Пуш. Значну роль у поширенні концепцій фемінізму справили наукові розвідки французької дослідниці Ю. Крістевой.

На думку теоретиків феміністичної ідеології, жінці потрібно набути власну ідентичність для психологічного, соціального та біологічного існування, мати адекватне відображення в мові, якою користується певна спільнота людей. Адже мова фіксує картину світу з чоловічої перспективи, де жіноче представлене в ролі об'єкта, «вторинності», і протиставлене чоловічій культурі «традиційності», як наслідок виникає ідея про андроцентризм мови (орієнтованість на чоловіка) [1, с. 24].

Андроцентризм мови та неповноцінність жіночого образу в мовній картині світу обґрунтувала американська дослідниця Р. Лакофф у науковій праці «Мова і місце жінки» (1973 р.), яка згодом стала основоположною у феміністичній лінгвістиці. Авторка дійшла висновку, що в європейських мовах образ жінки виглядає негативним. На думку дослідниці, це стало наслідком сталого стереотипу жіночності, який розуміється «м'яким», «покірним» та «поступливим». Відхилення від стереотипів

мовної поведінки, які створює соціум, вважається порушенням норми, і жінкам, що використовують чоловічий стиль на письмі та під час комунікації, приписується неосвіченість та нежіночність.

Наприкінці 80-х років XX століття сформувалась окрема гілка гендерної лінгвістики, що спрямовувала свій науковий потенціал на дослідження маскулітності (Men's Studies). Про це свідчать наукові конференції та публікації з питань «мужності». Наприклад, в 1993 році журнал «Теорія та суспільство» («Theory and Society») в Австралії вийшов у вигляді спеціального випуску, присвяченого проблемам маскулітності в сучасному суспільстві.

Разом з тим у цей час намічається перехід від аналізу патріархату і специфічно жіночого досвіду до аналізу гендерної системи. Слід зазначити, що розрізнення жіночих, феміністичних і гендерних досліджень означає насамперед не чітке розмежування, а їх включення до більш широкого контексту через аналіз гендерної системи. Тобто відбувається поступовий перехід від вивчення власне «жіночого фактору» до аналізу того, як гендер існує, конструюється і відтворюється в усіх соціальних процесах.

Базовим поняттям гендерної лінгвістики є гендер. Однак і сьогодні цей термін неоднозначно інтерпретується в суспільних науках. Так, філософський словник [3, с. 76] визначає гендер у двох значеннях: загальному – різниця між чоловіками і жінками за анатомічною статтю; соціологічному – соціальний поділ, який часто ґрунтується на анатомічній статі, але не обов'язково з ним співпадає. А енциклопедичний словник з соціології [2, с. 47] визначає гендер як поняття, що позначає соціальні очікування представників різної статі одна від одної. У лінгвістиці ж гендер розглядається з іншої перспективи. Зокрема, за думкою О. Б. Мойсової, згадане вище поняття є сукупністю соціокультурної та індивідуально-особистісної ідентичності людини крізь призму статевої стратифікації. Н. Л. Пушкарьова розуміє гендер як систематичну характеристику соціального порядку, від якої неможливо позбавитись або відмовитись [7, с. 170]. Однак найбільш влучне трактування гендеру, на нашу думку, належить Є. І. Горошко: «гендерні стосунки фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, які впливають на мовленнєву поведінку особистості та на процеси її мовної соціалізації» [7, с. 171]. Ми погоджуємося з таким формулюванням і розуміємо гендер як мисленнєву модель, розроблену з метою більш чіткого наукового опису проблем статі в мові та розмежування його біологічних та соціокультурних функцій. Категорія гендеру формується суспільством за допомогою мови. Мова є тим індикатором, що допомагає виявити марковані гендерні елементи та інтерпретувати їх.

Одним із пріоритетних питань гендерної лінгвістики є вивчення мовної поведінки чоловіків і жінок, виходячи з гіпотези панування патріархальних стереотипів у мові та їх впливу на процеси комунікації. Так, було визначено характерні риси

для жіночої та чоловічої мовної поведінки. Для жінок характерним є використання суфіксів применшення/демінутивів, акуратність у виборі лексики, тенденція до використання евфемізмів (наприклад, замість *бути п'яним* – *бути у нетверезому стані*), ввічливість до співрозмовника, але в ситуаціях невимушеного спілкування існує можливість до вживання стилістично зниженої лексики, навіть лайливих слів. Останнє можна пояснити намаганням під час розмови «підвищити» власний статус, завоювати престиж, оскільки жіноча мовна поведінка (поступливість, виявлення станів невпевненості) не створює враження компетентності та впевненості.

Щодо чоловічої мовної поведінки, то було виявлено: тенденцію до вживання лайливої лексики, професіоналізмів, термінів, схильність до уникання виявів почуттів [2, с. 35]. Із цього приводу американський психолог Рональд Левант наголошує, що в дорослих чоловіків часто спостерігається *алекситимія* – неможливість зв'язувати слова з емоціями, тобто відсутність уміння ідентифікувати, виражати, описувати власні емоційні стани, зокрема, журбу, піклування, біль чи душевне тепло. Автор відносить цей факт до наслідків виховання в дитинстві, коли від хлопчика не вимагається виявлення емоцій, що є навіть небажаним. У результаті чоловіки схильні лише до чітких виявів гніву та вміння його вербалізації як одного із проявів емоційності. Також достатньо цікавим виявилось, що під час розмови чоловіки перебивають значно частіше, ніж жінки. Тенденція домінування, виявлення влади під час комунікативних актів стає поясненням такої вербальної поведінки [2, с. 33].

Досліджуючи ознаки андроцентризму в мові, представники гендерної лінгвістики окреслили такі вербальні особливості [1, с. 24-25]:

– тотожність понять «людина» та «чоловік» (*man* – в англійській мові, *homme* – у французькій, *Mann* – в німецькій, *hombre* – в іспанській, *чоловік* – в українській, проте в російській мові наявна лексема *мужчина* поруч із словом *человек*);

– іменники жіночого роду є похідними від іменників чоловічого роду, а не навпаки (наприклад, в українській мові *стюард* – *стюардеса*, *лев* – *левиця*, *актор* – *акторка*, в англійській мові *steward* – *stewardess*, *lion* – *lioness*, *actor* – *actress*);

– вживання чоловічого позначення до референта-жінки допущено та піднімає її статус. Номінація чоловіка жіночою лексемою має негативний відтінок. Наприклад, в російській мові слово *«баба»* характеризує представника чоловічої

статі не з найкращої точки зору, а використання словосполучення *«своєї парень»* до жінки надає їй певного авторитету;

– форми чоловічого роду використовуються для позначення осіб будь-якої статі чи групи людей різної статі. Якщо маються на увазі вчителі та вчительки – достатньо сказати «вчителі», школярі та школярки – школярі; у французькій мові у ситуації спілкування змішаної групи людей завжди використовується займенник, що відповідає чоловічому родові множини – *ils*. Наприклад, *Philippe et ses deux amis, Anne et Marie, decident de visiter Charles. Ils achent le cadeau.* (Філін разом з своїми друзями, Анною та Марі, вирішують відвідати Шарля. Вони купують подарунок.) Форма займенника жіночого роду множини *elles* використовується виключно в одностатевих жіночих мовних групах;

– фемінність і маскуліність різко розмежовані та протиставлені одне одному в якісних (позитивна, негативна оцінка), кількісних відносинах (домінування чоловічого як загальнолюдського). Приміром, у французькій мові (якісні відносини):

– *fias* (парубок, тип) – *fiasse* (товста, вульгарна дівчина), *courtisan* (придворний) – *courtisane* (куртизанка). Цікаво, що в англійській мові існують два синоніми *«humanity»* та *«mankind»* на позначення лексеми *«людство»*, однак слова *«womankind»* не існує (домінування чоловічого як загальнолюдського).

Очевидно, що спільні риси, марковані як «патріархальні», притаманні мовам різних мовних груп. Це може бути аргументом того, що стереотип домінування чоловіка над жінкою склався історично в різних мовних свідомостях, оскільки з давніх часів жінка вважалась берегинею домашнього вогнища, а чоловік – годувальником, і функції останнього позиціонувались як основні.

Підсумовуючи матеріал статті, вважаємо за потрібне наголосити на тому, що стан дослідження категорій «фемінність» – «маскуліність» перебуває на початковому етапі, попри тривалу передісторію формування науки про гендер та її активний розвиток наприкінці другого тисячоліття. Категорія «фемінність» знаходиться у дещо кращому становищі щодо розробленості та дослідження, ніж «маскуліні» наукові пошуки. Перспективним, на нашу думку, є те, що ґрунтовне вивчення цих категорій, зокрема дослідження вербальної поведінки та гендерних стереотипів у мовленні чоловіків і жінок, сприятиме науковим розвідкам виявленню концептів «маскуліності» та «фемінності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Барышникова Г. В. Гендерные различия эмоциональной компоненты во французской художественной коммуникации (на материале литературы XVII-XX веков) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Галина Валерьевна Барышникова. – Волгоград, 2004. – 211 с.
2. Беляева А. Ю. Особенности речевого поведения мужчин и женщин (на материале русской разговорной речи) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Анна Юрьевна Беляева. – Саратов, 2002. – 143 с.
3. Зотов А. Ф. Философия : [учебник] / А. Ф. Зотов, В. В. Миронов, А. В. Разин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проспект ; Триеста, 2004. – 688 с.
4. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты : [монография] / А. В. Кирилина. – М., 1999. – 155 с.

5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 460 с.
6. Наумов В. В. Лингвистическая идентификация личности / В. В. Наумов. – М. : КомКнига, 2006. – 240 с.
7. Пушкарева Н. Л. Гендерные исследования и исторические науки / Н. Л. Пушкарева // Гендерные исследования. – 1999. – № 3. – С. 166–186.

© Мимченко Н. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії 29.03.2013 р

МИМЧЕНКО Надія Олександрівна – аспірантка, викладач кафедри англійської філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: гендерна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, методика викладання іноземних мов.